

סדור תפלת ישראל

והוא

סדר התפלה לפי נוסח האשכנזים
בארץ ובחוץ לארץ

בצירוף תוספות שהושמטו בידי הצנזור
ותפילות הנהוגות במדינת ישראל

הוצאת "מסדה" בע"מ, תל-אביב

מ פ ת ח ה ע נ י נ י ם

142	תפלת שחרית לשבת (המשך)	9	סדר השכמת הבקר
146	סדר הכנסת ספר התורה . . .	9	סדר עטיפת הטלית
147	תפלת מוסף לשבת ולשבת ר"ח	10	סדר הנחת תפלין
155	שיר היחוד ליום השבת . . .	12	תפלת שחרית
156	שיר הכבוד		המזמורים הנאמרים בשבת
158	תקוני שבת	30	ויום טוב
159	קידוש לשחרית בשבת . . .	35	תפלת שחרית (המשך) . . .
160	זמירות ליום השבת		סדר הוצאת ספר התורה
165	תפלת מנחה לשבת	64	והכנסתו
171	ברכי נפשי	68	תפלת שחרית (המשך) . . .
176	פרקי אבות	81	סדר תפלת מנחה בחול . . .
194	סדר סעודה שלישית בשבת .		תפלת ערבית לימות החול
195	תפלת ערבית למוצאי שבת .	82	ולמוצאי שבת
201	סדר קדוש לבנה	93	שיר השירים
203	זמירות למוצאי שבת . . .	100	קבלת שבת
207	סדר הבדלה על הכוס . . .	106	תפלת ערבית לשבת (ויו"ט)
209	זמירות למוצאי שבת (המשך)	110	תפלת ערבית לשבת . . .
211	נטילת לולב	115	סדר ליל שבת
212	הלל	117	קדוש לליל שבת
215	תפלת מוסף לראש חודש בחול	118	זמירות לליל שבת
219	סדר ערוב תבשילין . . .	123	תפלת שחרית לשבת ויו"ט .
	תפלת שמונה עשרה של ערבית		תפלת שמונה עשרה של שחרית
220	שחרית ומנחה ברגלים . .	133	לשבת
225	קדוש לרגלים	137	סדר הוצאת ספר התורה . .
		141	ברכות ההפטרה

סדר ונערך ע"י דניאל גולדשמידט
הונח ע"י ישעיהו גבריאלי

©
כל הזכויות שמורות להוצאה
נדפס במפעלי דפוס פלאי-פי.א.י. בע"מ. רמת-גן
PRINTED IN ISRAEL

בספר זה ניתן בידי הקורא סדר התפלות לפי מנהג האשכנזים. מנהג זה, שבמקורו הראשון נבע ממנהג א"י הקדום, התחלק כבר בימי הביניים לשני ענפים, המערבי (של החלק המערבי והדרומי של גרמניה, הולנד, צרפת, שוויצריה, צפון איטליה, שהגיע משם לקצת קהלות אמריקה) והמזרחי (של החלק המזרחי של גרמניה, פולין – לפיכך הוא נקרא ברוב המקורות „מנהג פולין” – ליטא ושאר ארצות רוסיה, אוסטריה, בוהימיה, מורביה, הונגריה, שהגיע משם לרוב הקהלות שבאנגליה ובאמריקה הצפונית והדרומית). אח לשניהם היה מנהג צרפת שהתפללו בו רש"י ותלמידיו, ואבד זכרו אחרי גירוש היהודים מצרפת במאה ה"ג. השינויים שבין שני הענפים הנ"ל מעטים הם בתפלות יום יום, מרובים יותר בתפלות החגים ובפיוטים במשך השנה. הסדור שלפנינו מתחשב רק במנהג פולין, והוא הוא שהנהיגו תלמידי הגאון ר' אליהו מוילנא (הגר"א) בארץ ישראל וערכוהו ע"פ פסקי מורם ורבים, והוא נתקבל בעיקר בערי יהודה ובמושבותיה, בכל קהלות האשכנזים שלא הצטרפו לכת ה„חסידים”, לא כל פסקי הגר"א ולא כל מנהגיו זכו להתקבל, אבל בעיקר רואים במנהג האשכנזים שבא"י גושפנקא של הגר"א.

נוסח התפלה של האשכנזים נשמר בכללו בדיקנות גדולה, ולא רבו בו שיבושים והוספות. בכל זאת נתקבלו לעתים גרסאות ע"פ פסקי גדולי התורה שאין להם יסוד במנהג אשכנז הקדום (כגון שני גרסאות ויגוהו בה-בו-בם בתפלות שבת) או נקבעו גרסאות עתיקות שונות (כגון בברכת המינים) ע"פ בחירתם השונה. נאלצנו, איפוא, כדי שכל מתפלל ימצא את מבוקשו, להעמיד לעתים שתי נוסחאות זו על יד זו ולסמן השניה כנ"א.

כן הוספנו כאן את כל הפסקאות שקבלו בתקופה האחרונה רבים מיהודי אשכנז בהשפעת כתבי המקובלים או התנועה החסידית (אע"פ שלא היו נהוגות בנוסח התפלה הקדום), כגון אמירת פרשת העקדה בתפלת שחרית, כמה הוספות בסדר הקרבנות, הכוונות לפני קיום המצות, מנהגי סעודות שבת וכדומה. וכל מתפלל יתפוס במנהגו.

השתדלנו להבליט את השנויים בתפלה שבין ארץ ישראל לחוץ לארץ ולסדר סדור מוכשר לשמוש גם בארץ גם בחו"ל.

256	סדר ערוב חצרות	227	תפלת מוסף לרגלים
257	סדר הפרשת תו"מ	233	סדר נשיאת כפים
257	סדר אירוסין ונשואין	237	קדוש לשחרית לרגלים
259	ברכת המזון לנשואין	238	סדר הדלקת נר חנוכה
259	סדר ברית מילה	240	ברכות המגילה
261	ברכת המזון לברית מילה		ברכת-המזון
262	סדר פדיון הבן	242	(סעודה וברכותיה)
263	סדר קריאת שמע על המטה	249	ברכת המזון לפי נוסח רסע"ג
268	סדר ספירת העומר	250	ברכות הנהנין
272	תפלת הדרך	251	ברכות אחרונות
273	צדוק הדין	252	ברכות ההודאה
	התפלות וההודיות ליום הזכרון	254	ברכת ההודאה על הגשמים
275	וליום חג העצמאות	255	ברכות המצות
281	סדר פרשיות	256	סדר ערוב תחומין

סדור תפלת ישראל

והוא

סדר התפלה לפי מנהג קהלות החסידים
(לרבות חסידי חב"ד)

והוא נוסח האר"י ז"ל הנקרא בפ"י העם נוסח ספרד

בצירוף תוספות שהושמשו בידי הצנזור
ותפילות הנהוגות במדינת ישראל

הוצאת "מסדה" בע"מ, תל-אביב

מפתח הענינים

173 שיר הכבוד	9 סדר השכמת הבקר
174 תקוני שבת	9 סדר עטיפת הטלית
175 קידושא רבא	10 סדר הנחת תפלין
176 זמירות ליום השבת	12 תפלת שחרית
180 תפלת מנחה לשבת	המזמורים הנאמרים בשבת
187 ברכי נפשי	32 ויום טוב
192 פרקי אבות	38 תפלת שחרית (המשך)
210 סדר סעודה שלישית בשבת	סדר הוצאת ספר התורה
211 תפלת ערבית למוצאי שבת	72 והכנסתו
216 סדר קדוש לבנה	75 תפלת שחרית (המשך)
218 זמירות למוצאי שבת	91 סדר תפלת מנחה בחול
222 סדר הבדלה על הכוס	תפלת ערבית לימות החול
223 זמירות למוצאי שבת (המשך)	92 ולמוצאי שבת
226 נטילת לולב	105 שיר השירים
227 הלל	112 קבלת שבת
230 תפלת מוסף לראש חדש בחול	120 תפלת ערבית לשבת (ויו"ט)
235 סדר ערוב תבשילין	125 תפלת ערבית לשבת
תפלת שמונה עשרה של ערבית	131 סדר ליל שבת
235 שחרית ומנחה ברגלים	133 קדוש לליל שבת
הזכרת גשמות לחללי מלחמת	134 זמירות לליל שבת
240 הקוממיות	139 תפלת שחרית לשבת ויו"ט
241 אזכרה לקדושי השואה	תפלת שמונה עשרה של
241 תפלה לזכר חללי הים	149 שחרית לשבת
241 אזכרה לקדושי ירושלים	154 תפלת שחרית לשבת (המשך)
242 קדוש לרגלים	155 סדר הוצאת ספר התורה
244 תפלת מוסף לרגלים	159 ברכות ההפטרה
250 סדר נשיאת כפים	160 תפלת שחרית לשבת (המשך)
254 קדוש לשחרית לרגלים	164 סדר הכנסת ספר התורה
255 סדר הדלקת נר חנוכה	תפלת מוסף לשבת
	165 ולשבת ר"ח

275	סדר אירוסין ונשואין . . .	257	ברכות המגילה . . .
277	ברכת המזון לנשואין . . .		ברכת-המזון (סעודה
277	סדר ברית מילה . . .	259	וברכותיה) . . .
279	ברכת המזון לברית מילה . . .	266	ברכת המזון לפי נוסח רסע"ג . . .
280	סדר פדיון הבן . . .	267	ברכות הנהנין . . .
281	סדר קריאת שמע על המטה . . .	268	ברכות אחרונות . . .
288	סדר ספירת העומר . . .	269	ברכות ההודאה . . .
293	תפלת הדרך . . .	271	ברכת ההודאה על הגשמים . . .
294	צדוק הדין . . .	272	תפלת הנטע . . .
	התפלות וההודיות ליום הזכרון	273	ברכות המצות . . .
296	וליום חג העצמאות . . .	274	סדר ערוב תחומין . . .
301	סדר פרשיות . . .	274	סדר ערוב חצרות . . .
		274	סדר הפרשת ת"מ . . .

ראשית דבר.

בספר זה ניתן בידי הקורא סדר התפלות לפי מנהג קהלות החסידים, והוא נוסח האר"י שנתקבל, תמורת נוסח אשכנז שהיה נהוג בארצות מורח אירופה, ע"י תלמידי הבעש"ט והדורות שבאו אחריו. אין ידוע לפי איזה נוסח התפללו בבית מדרשו של הבעש"ט עצמו, וייתכן שגם שם היה נוסח האר"י מקובל. עכ"פ הציע תלמידו המגיד ר' דב בר ממזריטש בפירוש את קבלת נוסח האר"י, ומכאן ואילך תפסו בואלה שהצטרפו לכת החסידים.

אבל איזה נוסח תפלה היה נוסח האר"י? יש להניח שהוא התפלל לפי נוסח ספרד בהתאם לעובדה שגדל וחוּגן במצרים והיה גר אח"כ בצפת בתוך קהלות ספרדים, וגם ספר „כוונות האר"י", שנכתב בידי תלמידו ר' חיים ויטל ושנדפס ראשונה בויניציאה ש"פ ומאו כמה פעמים, מוכיח שנוסחו היה נוסח ספרד. כוונותיו של האר"י הועתקו גם לפני הופעתן בדפוס גם אחרי זה בכתבי יד מרובים והגיעו להפצה מפתיעה, ומכיון שבקשו המתפללים לעיין בהן בזמן תפלתם, נתאחדו עם סדר תפלה לא רק כמנהג הספרדים (שלפיו נכתבו) אלא גם כמנהג האשכנזים – כ"י כאלה נשמרו עד היום בהמונים – ובזה נפתח פתח לעירוב הנוסחאות השונות. במובן זה אפשר לבאר מה שכתב המגיד ממזריטש (המיחס כמובן בחירת הנוסחאות לאר"י עצמו):

והנה האלקי האר"י בהיות נהירין לו שבילין דרקיעא לימד דעת את העם... ותיקן סדר מלוקט מכמה נוסחאות כידוע לבקיאם... על כן יאחו כל אחד בדרכו של האר"י השוה לכל נפש (מגיד דבריו ליעקב, קארעץ תקמ"א, דף כ"ה ב'). דפוס לעמברג תקנ"ב, דף י"ג ב'.

בניגוד לנוסח האשכנזים לא נשמר נוסח הספרדים במסורת אחידה, ואפילו אחרי המצאת הדפוס נשתנה בהשפעת תורת הקבלה ובהשפעות

אחרות. בזמן שנתקבל ע"י החסידים, היה רווח אצל רוב הספרדים נוסח תפלה שהושפע בהרבה ע"י מנהגי האר"י. ברם, המנהג שנשתרש בחוגי החסידים אינו מודעה במאה אחוז עם מנהג הספרדים של התקופה, ונשארו בו כמה שרידים של מנהג האשכנזים (כגון התחנונים, הסדר להוצאת ס"ת, הקדושה לשחרית של שבת, ברכת המזון); מאידך גיסא נקבע נוסח תפלות הקבע ברובו ע"פ נוסח הספרדים. מה שנתקבל בכל חוגי החסידים, הוא כנראה המנהג הלקוח מהספרדים ומהסדורים כ"י עם כוונות האר"י. אבל נראה ג"כ שקבלת נוסח האר"י לא נתגשמה בכל הקהלות בבת אחת. בדפוסים הראשונים של הסדור עם כוונות האר"י (זולקווא תקמ"א. לבוב תקמ"ח) בולטת אי-עקביות בנוגע לנוסח, ויש שתפלה אחת ניתנת בנוסח ספרד ואחרת בנוסח אשכנז. לאחר מכן התחילו המדפיסים להוציא סדורים עם כוונות ופירושים שרים לכל גפש, היינו לשני המנהגים, זה על יד זה, והשני בסוגרים. אפייני להולכים בדרך זו הוא הדפוס

סדר תפלת נהורא... הצגנו שני הנוסחאות הן נוסח האשכנזים והן נוסח הספרדים... חלק א-ב. הרבישוב 1817.

תוצאות פעולה זו היו גוראות. המתפללים לא הבינו את משמעות הסוגריים (שהושמטו גם במקומות רבים בדפוסים המאוחרים יותר) ואמרו שתי נוסחאות זו אחר זו בערבוביא, ובזה נוצר בין חסידי פולין נוסח שבשום תקופה לא היה קיים בקהלה יהודית ושרבו בו שיבושי לשון (כגון: כי אתה שומע תפלת כל פה עמך ישראל ברחמים) ובכלל כפילות לשון בלתי מוצדקת (בשלומך ברוב עוז ושלום, וכדומה).

רק פעם אחת זכה נוסח האר"י לעיבוד מדוייק: במהדורת ר' שניאור זלמן מליאדי (בעל ה"תניא"), מיסד סיעת חסידי חב"ד (קאפוסט תקע"ו. ברדיטשוב תקע"ח ועוד). שקבע בה מה שראה הוא כנוסח האר"י האמתי. בנוסח זה בולטת השפעת נוסח אשכנז יותר מאשר בסדורים אחרים; מאידך גיסא אין בו שיבושי לשון. הוא נתקבל בחוגי חסידי חב"ד כחובה.

לא היה בידינו לקבוע במהדורה שלפנינו נוסח אחיד או להעדיף אחת משתי נוסחאות על השניה, בזמן ששתיהן כבר השתרשו בקהלות המתפללים; העיקר היה לברר את הנוסחאות השונות ולסמן אותן בצורה ברורה ובאופן שאי אפשר לערבב אותן. המתפלל ימצא על נקלה את הנוסחא שהוא בוחר בה ויבחין בינה לבין השניה – על פי רוב אחת מהן מופיעה בתורת "ג"א" – ובשום פנים לא יתפוס בשתייהן כאחת.

לארצנו הקדושה יש חשיבות מיוחדת למהדורה שכזו. בארצות אירופה (פולין, ליטא וכו') נתקבל נוסח זה רק בחוגים שהצטרפו לכת החסידים, ובבית הכנסת העירוני של כל מקום נשאר כמובן נוסח אשכנז המקובל. לעומת זאת קבעו בגליל העולים הראשונים מארצות אשכנז, שהיו דוקא תלמידי הבעש"ט שהגיעו לצפת ולטבריה, את נוסח התפלה שלהם כמנהג המדינה, ואין שם קיים נוסח אשכנז כלל. הדור הצעיר הגדל בקהלות הגליל זקוק לסדור תפלה הגון, נקי משיבושי לשון ובנוי על המסורת שבידינו.

מחקרי תפילה ופיוט

מאת

דניאל גולדשמידט

ירושלים תשל"ט

הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית

האל לדל שואל. תוכחה [!] לר' שלמה בן גבירול: שוכני בתי חומר. פזמון: עת שערי רצון להפתח... אני מזכיר היום... פזמון: עת שערי רצון להפתח... באחרית נוסה בסוף העשרה... פסוקי דרחמי. ודוי לר' שם טוב בן ארדוטיאל: רבשע בראותי.

294א תפילת נעילה

כמו בשחרית אלא שמחליפין במקום זכרנו חתמנו ובמקום וכתוב וחתום... מגן לר' אברהם בן עזרא אשל צדק. מחיה. אהובת נוער. [באה כאן הקרובה לנעילה לר' אברהם אבן עזרא הידועה לנו בחלקה מתוך מחזורי הספרדים ובשלמותה, עד כמה שבכלל בשמרה, מתוך מחזור אפ"ם, עיין קרית ספר ל' (תשט"ו), עמ' 273-275 [לעיל, עמ' 115]. עם כמה חיסורים ושינויים. גם כאן חסר המשלש, שעדיין לא נתגלה, ובמקום המשלש הלקוח ביתר המקורות מתוך הקרובה "ברביעית עורכת" לר' יוסף בן יצחק אבן אביתור הנחוג במחזור אפ"ם, נמצא כאן המשלש אילי הצדק מתוך הקרובה "אדון היושב" לר' משה אבן עזרא שנדפסה במחזור אלג'יר. אחרי הקדושה באים הפזמונים:] מצעק מעלות השחר. אל נורא עלילה. בנושף קדמתי [בלתי שלם].

[ובסוף הקולופון:]

296ב וכאשר ראה החכם המופלא ה"ר משה בן חביב טוב המלאכה ויופיה מהר למצוא וכה אמר:

ראה סדור מסודר על שלמו / להתפלל לאל יושב כרוב
וכתר מלכות נתון בראשו / ובקשות ומזמורי ערבים
תפלת חול ושבחות וחדש / ובחגים וימים הקצובים
לשני וחמישי תחנונים / ופורים וחנכה נאהבים
והלכות הברכות הערוכות / לברך אל שחרי וערבים
ואזהרות לפסח ועצרת / והושענות ללולב וערבים
והצומות וזעקתם כסדרם / וכפורים ופיוטים חשובים
והוא נפלא בכתם לא יסולה / בנאפולי והיא קרי' נדבי'
גביר שוע יהושע דפסם / לבן פרת והמה בכתובים
ובשנת גר הלא נכתב ונחתם / חמישי הוא בסיון עת אהבים.

298ב [ספר תהלים]

367א מפתח לידע חשבון המזמורים

369א אלו הבקשות לקוחות מחיבור הנקרא מספר בני ישראל, חברו... רבי יצחק מור חיים...

[א... בוא יוצרנו לגאול אומתך... ופזמונו [בשני... ראש דיבוקים בשעות חמשה. - אל דורשיך חברו. - אנא דורשי טללנו / יבואנו טובותיך... עם שני פזמונים: יום אסדר את בקשתי / צור הקשיבה אל שו[עתי] וכו'; חנון קבל תחנוני / יום אחביר מלות כפורים וכו'. - יום תקופותי אוכור / צדק עמך דינימו. - שונא אלי יבכה / מדלה אויבנו... ופזמונו: [שיר ח]דש אשירה תחת מוספנו.

על נוסח התפילה של קהילות החסידים*

א

בספר זה ניתן בידי הקורא סדר התפילות לפי מנהג קהילות החסידים, והוא נוסח האר"י שנתקבל, תמורת נוסח אשכנז שהיה נהוג בארצות מזרח אירופה, על-ידי תלמידי הבעש"ט והדורות שבאו אחריו. אין ידוע לפי איזה נוסח התפללו בבית מדרשו של הבעש"ט עצמו, וייתכן שגם שם היה נוסח האר"י מקובל. על כל פנים, הציע תלמידו המגיד ר' דב בר ממזריטש בפירושו את קבלת נוסח האר"י, ומכאן ואילך תפסו בו אלה שהצטרפו לכת החסידים.

אבל איזה נוסח תפילה היה נוסח האר"י? יש להניח שהוא התפלל לפי נוסח ספרד, בהתאם לעובדה שגדל וחונך במצרים והיה גר אחר כך בצפת בתוך קהילות ספרדים, וגם ספר "כוונות האר"י", שנכתב בידי תלמידו ר' חיים ויטאל ושנדפס ראשונה בוויציאה ש"פ ומאו כמה פעמים, מוכיח שנוסחו היה נוסח ספרד. כוונותיו של האר"י הועתקו גם לפני הופעתו בדפוס גם אחרי זה בכתבי-יד מרובים והגיעו להפצה מפתיעה, ומכיוון שביקשו המתפללים לעיין בהן בזמן תפילתם, נתאחדו עם סדר תפילה לא רק כמנהג הספרדים (שלפיו נכתבו) אלא גם כמנהג האשכנזים - כתבי-יד כאלה נשמרו עד היום בהמונים - ובזה נפתח פתח לעירוב הנוסחאות השונות. במובן זה אפשר לבאר מה שכתב המגיד ממזריטש (המייחס כמובן בחירת הנוסחאות לאר"י עצמו):

והנה האלקי האר"י בהיות נהירין לו שבילין דרקינעא לימד דעת את העם... ותיקן סדר מלוקט מכמה נוסחאות כידוע לבקיאם... על כן יאחו כל אחד בדרכו של האר"י השוה לכל נפש (מגיד דבריו ליעקב, קארעץ תקמ"א, דף כה, ב; דפוס לעמברג תקנ"ב, דף יג, ב).

בניגוד לנוסח האשכנזים לא נשמר נוסח הספרדים במסורת אחידה, ואפילו אחרי המצאת הדפוס נשתנה בהשפעת תורת הקבלה ובהשפעות אחרות. בזמן שנתקבל על-

* מאמר זה מורכב משלושה חלקים: א. 'ראשית דבר' שכתב המחבר ל'סדור תפלת ישראל' לפי מנהג קהילות החסידים, הוצאת מסדה (עיין להלן ברשימה הביבליוגרפית, עמ' 449, מס' 58); ב. דברים על נוסח תפילת עמידה שהוקלטו מפיו המחבר על סרט רשם-קול. ג. הערות נוספות שנרשמו מפיו המחבר.

ידי החסידים, היה רווח אצל רוב הספרדים נוסח תפילה שהושפע בהרבה ממנהגי האר"י. ברם, המנהג שנשתרש בחוגי החסידים אינו מזדהג לגמרי עם מנהג הספרדים של התקופה, ונשארו בו כמה שרידים של מנהג האשכנזים (כגון התחנונים, הסדר להוצאת ס"ת, הקדושה לשחרית של שבת, ברכת המזון); מאידך גיסא נקבע נוסח תפילות הקבע ברובו על-פי נוסח הספרדים. מה שנתקבל בכל חוגי החסידים, הוא כנראה המנהג הלקוח מהספרדים ומהסידורים כתבי-יד עם כוונות האר"י. אבל נראה גם כן שקבלת נוסח האר"י לא נתגשמה בכל הקהילות בבת אחת. בדפוסים הראשונים של הסידור עם כוונות האר"י (זולקווא תקמ"א, לבוב תקמ"ח) בולטת אי-עקביות בנוגע לנוסח, ויש שתפילה אחת ניתנת בנוסח ספרד ואחרת בנוסח אשכנז. לאחר מכן התחילו המדפיסים להוציא סידורים עם כוונות ופירושים שווים לכל נפש, היינו לשני המנהגים, זה על יד זה, והשני בסוגריים. אופייני להולכים בדרך זו הוא הדפוס:

סדר תפילת נהורא... הצגנו שני הנוסחאות הן נוסח האשכנזים והן נוסח הספרדים... חלק א-ב. הרובישוב 1817.

תוצאות פעולה זו היו נוראות. המתפללים לא הבינו את משמעות הסוגריים (שהושמטו גם במקומות רבים בדפוסים המאוחרים יותר) ואמרו שתי נוסחאות זו אחר זו בערבוביה, ובוזה נוצר בין חסידי פולין נוסח שבשום תקופה לא היה קיים בקהילה יהודית ושרבו בו שיבושי לשון (כגון: כי אתה שומע תפילת כל פה עמך ישראל ברחמים) ובכלל כפילות לשון בלתי מוצדקת (בשלומך ברוב עוז ושלום, וכדומה). רק פעם אחת זכה נוסח האר"י לעיבוד מדויק: במהדורת ר' שניאור זלמן מליאדי (בעל ה"תניא"), מייסד סיעת חסידי חב"ד (קאפוסט תקע"ו, ברדיטשוב תקע"ח ועוד), שקבע בה מה שראה הוא כנוסח האר"י האמיתי. בנוסח זה בולטת השפעת נוסח אשכנז יותר מאשר בסידורים אחרים; מאידך גיסא אין בו שיבושי לשון. הוא נתקבל בחוגי חסידי חב"ד כחובה.

לא היה בידינו לקבוע במהדורה שלפנינו נוסח אחיד או להעדיף אחת משתי נוסחאות על השניה, בזמן ששתיהן כבר השתרשו בקהילות המתפללים; העיקר היה לברר את הנוסחאות השונות ולסמן אותן בצורה ברורה ובאופן שאי אפשר לערבב אותן. המתפלל ימצא על נקלה את הנוסחה שהוא בוחר בה ויבחין בינה לבין השניה – על-פי רוב אחת מהן מופיעה בתורת "נ"א" – ובשום פנים לא יתפוס בשתייהן כאחת.

לארצנו הקדושה יש חשיבות מיוחדת למהדורה שכוז. בארצות אירופה (פולין, ליטא וכו') נתקבל נוסח זה רק בחוגים שהצטרפו לכת החסידים, ובבית הכנסת העירוני של כל מקום נשאר כמובן נוסח אשכנז המקובל. לעומת זאת קבעו בגליל העולים הראשונים מארצות אשכנז, שהיו דווקא תלמידי הבעש"ט שהגיעו לצפת ולטבריה, את נוסח התפילה שלהם כמנהג המדינה, ואין שם קיים נוסח אשכנז כלל. הדור הצעיר הגדל בקהילות הגליל זקוק לסידור תפילה הגון, נקי משיבושי לשון ובנוי על המסורת שבידינו.

ב

כדי להקל על המתפללים אני מציע להלן נוסח לתפילת עמידה של ימות החול שהוא מנוקה מן השיבושים הקשים ביותר ואנמק את הצעותי:
ברוב המקרים, כאשר יש שני נוסחים – נוסח אשכנז ונוסח ספרד – בחרתי בנוסח ספרד כפי שהוא נמסר בכתב-היד. אבל יש כמה יוצאים מן הכלל ויש גם מקומות אחדים הדורשים הסבר מפורט יותר.

גבורות

החסידים רגילים לומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם' וכך נוסח כל העדות, לרבות האשכנזים, עד שהיינדהיים חידש במחזור שלו לשמיני עצרת בתפילת הגשם את הצורה 'ומוריד הגשם'. אינני יודע אם יש להקפיד על עניין זה; על כל פנים, אני מתפלל שהנוסח 'ומוריד הגשם' נפוץ כל כך, כי המשך המשפט דורש שיאמרו 'ומוריד הגשם'.

קדושת השם

התוספת 'כי אל מלך גדול וקדוש אתה' מונחת גם על-ידי האשכנזים, גם על-ידי רוב הספרדים וגם על-ידי חסידי חב"ד. כבר במאה הארבע-עשרה התאונן ר' דוד אבודרהם על שהציבור מוניה תוספת זאת ולפי דעתו היא שייכת לנוסח הברכה.

חונן הדעת

הנוסח 'דעה בינה והשכל' הוא המקורי גם לפי הספרדים וגם לפי האבודרהם. הנוסח 'חכמה בינה ודעת' שבא במקומו, מיוחס לאר"י, ולכן תפסו בו חסידי חב"ד וגם הרבה מעדות המזרח בארץ ישראל; אבל אין זה מחייב.

גאולה

אני מציע לתפוס בנוסח אשכנז 'וגאלנו ממהרה למען שמך', שהוא נוסח פשוט וקיבלוהו חסידי חב"ד. הנוסח הספרדי המקורי 'ומהר לגאלנו גאולה שלמה למען שמך' נשתבש מאד בסידורי החסידים ומוטב לוותר עליו.

רפואה

אני מציע לתפוס בנוסח 'והעלה רפואה שלמה לכל מכותינו'. זה הוא נוסח אשכנז העתיק וגם חסידי חב"ד תופסים בו עם תוספת פשוטה של המלה 'ארוכה'. הנוסח העתיק של הספרדים 'והעלה ארוכה ומרפא לכל תחלואינו ולכל מכאובינו ולכל מכותינו' מטעה, כי ציבור החסידים אינו רוצה בשום מקום לוותר על הנוסח 'והעלה רפואה שלמה לכל מכותינו' ואומרים אחר כך את שני הנוסחים יחד, והוא שיבוש גדול.

ברכת השנים

שינויי הנוסחאות 'ושבענו מטובה' או 'מטובך' הן עתיקות יומין. לדעת קצת הפוסקים שייכת המלה 'מטובה' על הארץ ולפי פוסקים אחרים על הקב"ה. שני הנוסחים הם טובים, אבל כיוון שאנחנו צריכים לבחור באחד מהם, אני מציע לבחור בנוסח 'ושבענו מטובה' שנתקבל על-ידי רוב ישראל בארץ-ישראל ואולי אף על-ידי רוב בני הגולה. אשר להוספת המלה 'לברכה' אחרי 'כשנים הטובות': כידוע יש בידי הספרדים עד היום נוסח כפול לברכת השנים: נוסח קצר בקיץ, שמתחיל ב'ברכנו ה' אלוקינו בכל מעשה ידינו', ונוסח יותר ארוך בחורף שתחילתו היא 'ברך עלינו ה' אלוקינו את השנה הזאת ואת כל מיני תבואתה לטובה'. החסידים, כשאר האשכנזים, איחדו את שני הנוסחים לנוסח אחד ומשנים בחורף את המלים 'ותן ברכה' ל'ותן טל ומטר לברכה'. והנה, מן הנוסח הארוך של הספרדים, המסתיים במלים 'ותהי אחריתה חיים ושובע ושלום כשנים הטובות לברכה', השאירו החסידים את המלה 'לברכה' ויצר נוסח המנוגד לשכל הפשוט כי אי אפשר לקשר ולומר 'וברך שנתנו כשנים הטובות לברכה'.

קיבוץ גלויות

יש חסידים, וביניהם חסידי חב"ד, שמשמיטים אחרי 'וקבצנו יחד' את המלה 'מהרה' וגם הספרדים אינם אומרים אותה, אך היא מחזוקת על-ידי 'כוונות האר"י'. אני סבור שאין טעם מספיק להשמיט אותה.

השיבה שופטנו

בסוף הברכה שונים נוסח אשכנז ונוסח ספרד זה מזה מאד. בנוסח אשכנז אומרים 'וצדקנו במשפט' ופירושו שהמתפלל מבקש שיעשה צדק לישראל בשעה שעומדים למשפט לפני בשר ודם, דבר שקרה אז לעתים קרובות. בנוסח ספרד אומרים: 'ומלוך עלינו אתה ה' לבדך בחסד וברחמים בצדק ובמשפט'. אנחנו נאלצים לבחור בין אחד מהם וכמובן הגיוני לבחור בנוסח ספרד 'בצדק ובמשפט'. ההרכב של 'וצדקנו בצדק ובמשפט' הוא מוטעה לגמרי.

ברכת המינים

אני מציע את הנוסח הבא: 'ולמלשינים אל תהי תקוה וכל המינים כרגע יאבדו וכל אויבך מהרה יכרתו והזדים מהרה תעקר ותשבר ותמגר ותכניע במהרה בימינו ברוך אתה יי שובר אויבים ומכניע זדים'.

בברכה זאת רבו הנוסחאות וכמעט אין שני אנשים האומרים נוסח אחד. אני מציע לתפוס בנוסח דלעיל ולוותר על המלים 'ותכלם ותשפילם ותכניעם' שאינם בנוסח ספרד העתיק ולהסתפק במלה 'ותכניע'. מאידך, אם אדם מקפיד על מלים אלה, יש להודות שאין בהן שיבוש לשוני.

על הצדיקים

בברכה זו יש נוסח 'על זקני עמך בית ישראל' ויש נוסח אחר 'על שארית עמך בית

ישראל'. בסידורי החסידים מופיעות שתי המלים ביחד ואין בזה שיבוש לשוני, אם כי המלה 'שארית' מיותרת. הפסקא 'ועל חסדך הגדול באמת נשענו' שבסוף הברכה שייכת לנוסח הספרדי העתיק. חסידי חב"ד אינם אומרים אותה, אך אין בה שיבוש.

בונה ירושלים

בסוף ברכה זו שתי נוסחאות. נוסח אשכנז, שתפסו בו רוב הקהילות, הוא 'ובנה אותה בקרוב בימינו בנין עולם וכסא דוד עבדך מהרה לתוכה תכין', והוא אינו מתאים לעיקרון של 'מעין החתימה סמוך לחתימה', כי החתימה היא 'בונה ירושלים' והיה צריך להיות בסוף הברכה 'ובנה אותה בקרוב בימינו בנין עולם'. לפיכך הפכו הספרדים של ימינו וחסידי חב"ד את סדר המשפטים ואומרים קודם 'וכסא דוד עבדך מהרה לתוכה תכין' ואחר כך 'ובנה אותה בקרוב בימינו בנין עולם' וכך מעין החתימה יהיה סמוך לחתימה. אבל תולדות ברכה זאת מראות דבר שונה לגמרי: במנהג ארץ-ישראל העתיק היו, כידוע, רק שמונה-עשרה (ולא תשע-עשרה) ברכות, וברכת 'ולירושלים עירך' כללה גם את זכר כסא דוד. לפיכך המשפט 'וכסא דוד עבדך מהרה לתוכה תכין' היה באמצע והחתימה היתה 'אלוהי דוד ובונה ירושלים'. בבבל הפרידו בין העניינים ועשו את 'צמח דוד' לברכה נפרדת, בפני עצמה. כמובן, היה צריך להוציא מן הברכה גם את המשפט 'וכסא דוד עבדך מהרה לתוכה תכין', ואמנם כך הוא במחזור רומא העתיק. אבל ברוב הסידורים, ספרדיים כאשכנזיים, נשאר משפט זה, ואף החסידים (על כל פנים - רובם) אינם יכולים להסתגל ולהפוך את סדר שני משפטים אלה ולכן אי-אפשר אלא לקיים את נוסח אשכנז המוצע לעיל.

צמח דוד

המלים 'כי לישועתך קיינו כל היום' הן סוף הברכה בכל המנהגים. התוספת 'ומצפים לישועה' אינה מוצדקת כלל. לו היתה שייכת לברכה היה צריך לומר 'וצפינו לישועה' או 'מצפים אנחנו לישועה'. המלים 'ומצפים לישועה' גילדו כך: בבבלי שבת דף לא, א נאמר 'בשעה שמכניסין אדם לדין (לעתיד לבא) אומרים לו: ... צפית לישועה?' ולכן ראו חובה להזכיר לאדם שיצפה בכל יום לישועה ורשמו זאת כדין בתוך ברכה זאת. כחלק של נוסח הברכה אין למלים אלה שום מובן וצריך להשמיטן.

שומע תפילה

חסידי חב"ד משמיטים את המלים 'חנו וענו ושמע תפלתנו' אולם הן שייכות לנוסח ספרד העתיק.

המלים 'כי אתה שומע תפלת כל פה' שבסוף הברכה הן הנוסח הספרדי העתיק. בנוסח אשכנז העתיק אומרים 'כי אתה שומע תפלת עמך ישראל ברחמים'. המדפיסים הדפיסו את שתי הנוסחאות יחד ויצרו את השיבוש הלשוני 'כי אתה שומע תפלת כל פה עמך ישראל ברחמים' שאין לו כל הצדקה.

הודאה

הנוסח 'צורנו צור חיינו' נמצא ברוב הסידורים והוא תוצאה של צירוף שני שינויי נוסח עתיקים – 'צורנו' ו'צור חיינו', אבל כיוון שאין בזה שיבוש לשוני אפשר לקיים את הנוסח המצורף.

ברוב הסידורים נדפס 'כי מעולם קוינו לך', אך במלה 'כי' יש קושי לשוני, מפני שאין שם כל סימון של סיבה. אפשר לומר שהמלה 'כי' מהווה במקרה זה ביטוי של טענה, כמו 'כי את שבע כבשות תקח מידי' (בראשית כא, ל). האשכנזים השמיטו מלה זאת לפני זמן רב וגם אני מציע להשמיטה, שהרי גם בסידורים ספרדיים עתיקים הנוסח הוא 'ומעולם קוינו לך'.

ברכת כהנים

בארץ-ישראל היה נוהג תמיד שהכהנים עלו לדוכן בכל יום. לדאבונו נשאר מנהג זה רק בארץ יהודה. גם בתימן וגם במצרים עלו הכהנים לדוכן בכל יום עד הזמן האחרון. המנהג העתיק היה, שאם היו כהנים בבית הכנסת קראו להם 'כהנים' והם התחילו לברך ולומר את שלושת הפסוקים. רק אם לא היה כהן בבית הכנסת אמרו את התפילה 'אוֹיֹא ברכנו בברכה המשולשת בתורה'. אחרי מאות שנים כשבגרמניה ובארצות אירופה אחרות כבר נתבטלה הברכה שבכל יום, נתפשט המנהג המוטעה לומר 'אוֹיֹא' וכו' גם כשהכהנים עלו לדוכן (בימים טובים). מקורו של המנהג בפסק של המהר"ם מרוטנבורג; ואף על פי שיודעים אנו מפי תלמידו שהמהר"ם עצמו חזר בו, עדיין נוהגים כך ברוב הקהילות. בארץ יהודה נוהגות גם קהילות החסידים כמנהג הקדום ועולים לדוכן בכל יום.

שים שלום

בסוף ברכת 'שים שלום' נוסח ספרד הוא 'לברך את עמך ישראל ברוב עוז ושלום' ואילו נוסח אשכנז הוא 'לברך את עמך ישראל בכל עת ובכל שעה בשלומך'. גם כאן הדפיסו המדפיסים את שתי הנוסחאות ביחד וגרמו על-ידי כך לשיבוש ולכפילות בלתי מוצדקת.

ג

הערות לנוסח החסידים

בברכת 'אהבת עולם' שבשחרית נוסח ספרד הוא 'וקרבתנו מלכנו לשמך הגדול באהבה להודות לך וליחדך ולאהבה את שמך' ואילו נוסח אשכנז הוא 'וקרבתנו לשמך הגדול סלה באמת להודות לך וליחדך באהבה'. גם כאן הנוסח המצורף הוא שיבוש המדפיסים.

בתפילת העמידה לשבת נוהג רוב הקהל לומר 'וינוחו בה כל ישראל מקדשי שמך'. נוסח אשכנז העתיק הוא 'וישמחו בך ישראל אוהבי שמך'. ברור שאין מקום לשתי הנוסחאות ביחד.

בקדושת שחרית לשבת וימים טובים נאמר ברוב הסידורים (גם האשכנזיים) 'מתי תמלוך בציון בקרוב בימינו לעולם ועד תשכון. תתגדל ותתקדש' וכו'. בנוסח הרמב"ם (והתימנים) עונים 'אמן' אחרי 'מתי תמלוך בציון בקרוב בחיינו ובימינו' ואחר כך ממשיכים 'תשכון, תתגדל ותתקדש' וכו'. גם חסידי חב"ד גורסים את הנקודה לפני המלה 'תשכון'. אין ספק שפיסוק זה הוא הנכון, אחרת היה צריך להיות 'תשכון בה' או כדומה.

בקדושת מוסף לשבת וימים טובים כתוב בסידורים רבים 'וישמיענו ברחמי שנית לעיני כל חי לאמור הן גאלתי אתכם אחרית כראשית'. המלה 'שנית' אינה נמצאת לא בנוסח ספרד ולא בנוסח חב"ד והיא מוטעית, כי המלים 'הן גאלתי אתכם' וכו' אינן מן המקרא ולכן אין מקום להשמיען שנית. מקור המלה הוא בנוסח אשכנז, בו נאמר 'והוא ישמיענו ברחמי שנית לעיני כל חי' וכאן בא הפסוק 'להיות לכם לאלהים אני יי אלהיכם'.

בתפילת מוסף לשבת יש שתי נוסחאות אחרי 'תקנת שבת' שהוא על סדר תשר"ק. לפי נוסחה אחת מוסיפים אותיות מנצפ"ך 'אז מסיני נצטוו צווי פעליה כראוי'. לפי נוסחה אחרת ממשיכים 'אז מסיני נצטוו עליה ותצונו יי אלהינו להקריב בה קרבן שבת כראוי'. אין לערבב את שתי הנוסחאות.

בתפילת מנחה לשבת נוסח ספרד הוא 'והנחילנו יי אלהינו באהבה וברצון שבתות קדשך וינוחו בם' וכו', ואילו בנוסח אשכנז אומרים גם במנחה 'והנחילנו יי אלהינו באהבה וברצון שבת קדשך וינוחו בו' (או 'בה') וכו'. מובן שכאשר בתחילת המשפט נזכר 'שבת' (ולא 'שבתות') אין לומר בסוף 'בם' אלא 'בו' או 'בה'.